

ÜŞMÜNİ

anda olandan daha güzelinin bulunması mümkün değildir” anlamındaki sözünü eleştiren İbrâhim b. Ömer el-Bikâî'ye yazılan reddiyedir. 13. *Nazmü'l-İsâgüci*. Esîrüddin el-Ebherî'nin mantık ilmine dair eserini manzum şekli ve şerhidir (İstanbul 1268, Kahire 1329).

BİBLİYOGRAFYA :

Üşmünî, *Şerhu'l-Üşmünî li-Elfiyyeti İbn Mâlik* (nşr. Abdülhamîd es-Seyyid M. Abdülhamîd), Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), neşredenin girişi, I, 7-8; Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, VI, 5; *Keşfü'z-zunûn*, I, 153; İbnü'l-İmâd. *Şezerât* (Arnaût), VIII, 162; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 491; Brockelmann, *GAL*, I, 361; *Suppl.*, II, 524; II, 106; Sâlim Abdürrezzâk Ahmed, *Fihrisü mahfûzâtü mektebeti'l-evkâfi'l-âmmе fi'l-Mevşil*, Bağdad 1974, III, 180; VIII, 113; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-ede-bi'l-Arabî fi'l-âşri'l-hadis*, Beyrut 1985, I, 197-198; M. Abdülmeccid et-Tavîl, *el-Üşmünî ve kitâbüh: Menhecû's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Kahire 1406/1986, s. 9-15; Cezzâr, *Medâhilü'l-mü'ellifin*, I, 31-32; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşî*, Ebûzabî 1425/2004, I, 243, 345, 362; II, 768, 942; III, 1909; Abdullah b. Uveyskî es-Sülemî, “el-Üşmünîyyü'n-naşvî hel kâne eminen ‘İlmîyyen”, *‘Âlemü'l-kütüb*, XXI/4, Riyad 1421/2000, s. 285-295; Abdülilâh Nebhân, “el-Üşmünî”, *Mv.AU*, II, 65-66.

HALİT ZEVALSİZ

ÜŞRÛSENE

(bk. ÜSRÛSENE).

ÜVEYS el-KARANÎ

(bk. VEYSEL KARANÎ).

ÜVEYSİLİK

Bir kimsenin zâhiren görmediği kişi ya da kişilerden mânevî eğitim alması ve bu yolla meydana gelen tarikât anlamında tasavvuf terimi.

Tasavvufta, Hz. Peygamber zamanında Yemen'de yaşayıp müslüman olan, ancak kendisiyle bizzat görüşemeyen Üveys el-Karanî'nin (Veysel Karanî) rüya veya diğer mânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşat edildiği kabul edilir. Bu tür kişilere Üveysî, bu metoda da Üveysilik denir. Bazı kaynaklarda Üveysiliğin İslâm'dan önce de bulunduğu belirtilmektedir. Hz. Mûsâ zamanında Burh (Burh-i Esved) isminde mütevazi bir kişinin yaşadığı, bu kişinin Allah katında çok değerli olduğu, onun meşrebindeki insanların birbiriyle kalben anlaştığı, bunlara Burhiyân adı verildiği, İslâm'

dan sonra da böyle insanlara Üveysiyân denildiği kaydedilir.

Üveysî sıfatı dört grup sûfî için kullanılır. Bunlar Hz. Peygamber'den, Veysel Karanî'den, Hızır'dan veya bir mürşidden ruhanî yolla eğitim gören kişilerdir. Tasavvuf kaynaklarında Üveysilik'le nitelenen ilk sûfî İbrâhim b. Edhem'dir (ö. 161/778 (?)). Onun Hızır'dan yahut Veysel Karanî'nin ruhaniyetinden feyiz aldığı nakledilir. Yine ilk dönem sûfilerinden Bâyezîd-i Bistâmî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan, Ebû'l-Hasan el-Harakânî'nin Bâyezîd-i Bistâmî'den Üveysî yolla mânevî eğitim gördüğü kabul edilir. Bazı kaynaklarda da Ebû'l-Hasan el-Harakânî'nin müridi olduğu belirtilen Ebû'l-Kâsım Kürregânî'nin Veysel Karanî'den ruhanî yolla feyiz aldığı ve gençliğinde “Üveys Üveys!” diyerek zikrettiği anlatılır. Üveysî diye kaydedilen çok sayıda mutasavvıf vardır. Meselâ Bahâeddin Nakşibend'i Abdülhâliq-ı Gucdüvânî ve Hakîm et-Tirmizî'nin, Ebû Bekir Zeynüddin Tâyebâdî'yi Ahmed-i Nâmekî-i Câmî'nin, Ahmed Fakih'i Veysel Karanî'nin bu yolla irşat ettiği belirtilir.

Üveysilik konusuna ilk defa Ferîdüddin Attâr'ın 618 (1221) yılında tamamladığı *Tezkiretü'l-evliyâ'*da temas edilmiştir. Daha önce yazılan eserlerde bir tasavvuf ekolü veya bir meşrep ve metot olarak Üveysilik'ten bahsedilmemiştir. Bu konu sonraki yüzyıllarda birçok eserde ele alınmış, Üveysî kabul edilen bazı sûfiler hakkında müstakil kitaplar telif edilmiştir. Bunların daha ziyade Orta Asya ve Doğu Türkistan'da kaleme alındığı görülmektedir. Bu bölgede Üveysî sûfilere dair üç eser yazılmıştır. Nâsır b. Kâsım Türkistânî Fergânî tarafından XV. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alındığı tahmin edilen *Hadâîk-ü'l-cinân* (*Heşt Hadîka*) adlı Farsça eser, aynı yüzyılda Mâverâünnehir'de yaşayan Seyyid Ahmed Beşîrî adlı Üveysîmeşrep şeyhin menkıbelerini ihtiva eder. Eserde Seyyid Ahmed'in Hoca Ahmed Yesevî'nin takipçileri olan Yesevî şeyhlerinden ve özellikle Seyyid Atâ'dan Üveysî yolla feyiz ve icâzet aldığı anlatılır. Kitabın Taşkent ve İslâmâbâd'da yazma nüshaları bulunmaktadır. Konuyla ilgili ikinci eser, Muhammed Şerîf adlı bir Üveysî şeyhinin menkıbelerini anlatan *Tezkire-i Hoca Muhammed Şerîf Büzürgvâr*'dır. Muhammed Şerîf, Ahmed Yesevî ile Satuk Buğra Han'ın ruhaniyetinden istifade eden Üveysî bir şeyh olup 963 (1556) veya 973'te (1566) Yarkend'de vefat etmiştir. Doğu Türkistan'da Türkçe yazılan eserin manzum ve mensur iki versiyonu vardır. Manzum ola-

nını Muhammed Sıddîk Zelifî 1742-1744 yılları arasında kaleme almıştır. Müellifi bilinmeyen mensur versiyonun Saint Petersburg ve Lund'da yazma nüshaları mevcuttur. Eser Masami Hamada tarafından Kyoto'da yayımlanmıştır. Üçüncü eser, Ahmed b. Sa'deddin el-Özgenî en-Nemengânî'nin muhtemelen XVII. yüzyılda Farsça kaleme aldığı, XVIII. yüzyılda Muhammed Gedâ b. Muhammed İbrâhim tarafından Doğu Türkistan'da Türkçe'ye çevrilen ve *Tezkire-i Buğrâ Hânî* (*Tezkire-i Üveysiyye*) adıyla bilinen eserdir (İslâmâbâd 1376 hş./1998). Kadın ve erkek birçok Üveysî'den söz eden eser Julian Baldick tarafından geniş bir şekilde incelenmiş, Devin DeWeese, Baldick'in çalışmasında tesbit ettiği teknik eksiklikler üzerine bir makale yazmıştır (bk. bibl.). Nakşibendiyye'yi Anadolu'ya getiren ilk Nakşibendî şeyhlerinden Abdullâh-ı İlahî, Üveysiliğin çok seçkin insanların yolu olduğunu ve herkese nasip kılmadığını söyler. Ona göre Veysel Karanî'nin ruhaniyetine yönelerek feyiz alan kişilerde uzlet, riyâzet ve gönül dünya bağlarından kurtarma hali görülür. Hakîm et-Tirmizî ve İbnü'l-Arabî'nin ruhaniyetine yönelen kimselere gaybî sırlar açılır; Harakânî ve Bâyezîd-i Bistâmî'ye yönelenlerde fenâ, gaybet ve kendinden geçme, Sadreddin Konevî'ye yönelenlerde ise hakikat ilimleriyle samediyet (ihtiyaçsızlık) hali zuhur eder.

Kaynaklarda Veysel Karanî'den gelen silsilelere de rastlanır. Rivayete göre Veysel Karanî, Hz. Ömer ve Hz. Ali'den hırka giymiş, kendisi de Ebû Ömer Mûsâ b. Yezid er-Râî'ye, o da İbrâhim b. Edhem'e hırka giydirip icâzet vermiştir. Ni'metullahiyye tarikâtı şeyhi Ma'sûm Ali Şah ise Veysel Karanî'nin sülûk görmemiş bir meczup olduğunu, başkalarını irşat edip icâzet vermesinin mümkün görülmediğini söyler. Kaynaklarda Üveysî yolla evrâd veya icâzet almaya dair örneklerle de rastlanmaktadır. Meselâ Ahmed b. Abdurrahman'ın İmam Gazzâlî'yi mânen gördüğü ve ondan eserlerini okutma hususunda icâzet aldığı, Ebû Bekir b. Sâlim Bâ Alevî'nin de İbn Atâullah el-İskenderî'nin ruhaniyetinden “Hizbü'l-berr” isimli evrâdı aldığı nakledilir. Çiştîyye tarikâtında Üveysiliğe büyük önem verilmiş, şeyhten uzakta bulunan sâlikin Üveysî guslû niyetiyle yıkanıp Veysel Karanî'nin ruhuna Fâtiha okuyarak seyrüsülûke başlayabileceği kaydedilmiştir. Ayrıca receb ayında Veysel Karanî namâzı adıyla bir tür nâfile namazın kılınması bu tarikâtın gelenekleri arasındadır.

Son dönem Osmanlı mutasavvıflarından Osman Şems Efendi ve halifeleri hem Kâdirî hem Üveysî olarak tanınmıştır. Üveysî yönü ön plana çıkan bazı tarikatlar günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Pakistan'daki Nakşibendî-Üveysî tarikatı ile daha ziyade Avrupa ve Amerika'da faaliyet gösteren İran kökenli Üveysî Şah Maksûdî tarikatı bunlardandır.

Vefat etmiş velilerin ruhanîyetinden Üveysî metotla feyiz alan sûfilere birçoğunun ayrıca yaşayan bir mürşide intisap ettiği görülmektedir. Bazı sûfilere göre bu daha güvenilir bir yoldur. Zira rüyasında bir velîyi görüp ondan bazı bilgiler alan kişi bunun sadık bir rüya mı yoksa bir aldatmaca mı olduğunu anlamakta zorlanabilir. Bu kişinin yaşayan rehberine danışarak bu bilgilerin dinin kurallarına uyup uymadığını öğrenmesi daha doğru bir davranıştır. Danışacak bir rehberi bulunmayan kişiler ise yanlış fikirlere sapabilir. Bu sebeple bazı sûfiler, "Diri bir kedi ölü bir aslandan daha iyidir" sözüyle yaşayan bir şeyhten eğitim almanın önemini vurgulamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ'* (nşr. M. İstî'lâmî), Tahran 1374 hş., s. 27-29, 103, 106; Hasan Dihlevî, *Fevâ'idü'l-fu'âd* (nşr. M. Latîf Melik), Tahran 1377 hş./1957, s. 28; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, I, 39; Muhammed Pârsâ, *Risâle-i Kudsiyye* (nşr. Ahmed Tâhîrî İrâkî), Tahran 1354 hş./1975, s. 12; a.mlf., *Faşlû'l-hîtâb* (nşr. Celîl-i Misgernejâd), Tahran 1381 hş., s. 60-61; Salâh b. Mübârek el-Buhârî, *Enisü'l-tâlibîn* (nşr. Halil İbrahim Sanoğlu – Tefvîk Sübhânî), Tahran 1371, s. 95-96; Abdullah-ı İlahî, *Zâdü'l-müşâkin*, Süleymanîye Ktp., İbrâhîm Efendi, nr. 420, vr. 86^{a-b}; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehatü'l-üns* (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahran 1375 hş./1996, s. 16, 303, 499, 597; Fahreddin Safî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* (nşr. Ali Asgar Muñniyân), Tahran 1356/1977, I, 126; II, 631; M. Sıddîk Zelfî, *Divân* (nşr. İmin Tursun), Beijing/Pekin 1985, s. 478-555; Muhammed Bâkir b. Muhammed Ali, *Maķâmât-ı Şâh-ı Nakşibend*, Buhara 1328/1910, s. 15-16; Şeyh Hudâyâd b. Taş Muhammed Buhârî, *Bustânü'l-muhibbîn* (nşr. B. M. Babacanov – M. T. Kadırova), Türkistan 2006, s. 317; Harîrzâde, *Tibyân*, I, 106^{a-b}; Ma'sûm Ali Şah, *Ṭarâ'îk*, II, 48-52; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ'* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, I, 171-200; Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karanî ve Üveysîlik*, İstanbul 1982, s. 91-104; Gulâm Ali Âryâ, *Tarîka-i Çiştîyye der Hind ve Pâkistân*, Tahran 1365 hş., s. 195; J. Baldick, *Imaginary Muslims: The Uwaysî Sufis of Central Asia*, London 1993; Devin DeWeese, *An "Uwaysî" Sufi in Timurid Mawarannahr: Notes on Hagiography and the Taxonomy of Sanctity in the Religious History of Central Asia*, Bloomington 1993, s. 1-21; a.mlf., "The Tadhkira-i Bughrâ-khân and the Uwaysî Sufis of Central Asia: Notes in Review of Imaginary Muslims", *CAJ*, XL/1 (1996), s. 87-127; Masami Hamada, *Hagiographies du Turkestan Oriental*, Kyoto

2007, s. 279-302; A. S. Hussaini, "Uways al-Qarani and the Uwaysî Sûfis", *MW*, LVII (1967), s. 103-113; K. Spellman, "A National Sufi Order with Transnational Dimensions: The Maktab Tarîghat Oveysî Shahmaghsoudî Sufi Order in London", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, XXX/5, Abingdon 2004, s. 945-960; Julian Baldick, "Uwaysiyya", *EP* (İng.), X, 957; Necîb Mâyîl-i Herevî, "Üveysiyye", *DMBİ*, X, 458-460.

NECDET TOSUN

ÜZEYİR

(عزير)

Kur'an'da adı geçen,
peygamber olup olmadığı
tartışmalı kişi.

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir yerde Tevbe sûresinde (9/30) bahsi geçen Üzeyir'in (Uzeyr) kimliği tartışmalıdır. Kur'an yorumcularının bir kısmı Bakara sûresinin 259. âyetinde yüzyıl uyuduğu bildirilen kişinin Üzeyir olduğunu nakleder (Ayoub, s. 7). İslâm kaynaklarında açıkça ifade edilmemekle birlikte müslüman âlimlerin çoğunun Üzeyir'i yahudi gelenegindeki Ezrâ ile özdeşleştirdiği görülmektedir. Yahudi gelenegi hakkında geniş bilgiye sahip bulunan İbn Hazm, Üzeyir ve Ezrâ isimlerinin aynı şahsa delâlet ettiğini açıkça söylememekle beraber eserlerindeki anlatımdan onun da bu yöndeki görüşü benimsediği anlaşılmaktadır (*el-Faşl*, I, 99; *er-Red*, s. 77). Bir mühtedi olan Semev'el el-Mağribî, Üzeyir'in Ezrâ ile özdeşleştirilmesine karşı çıkar. Ona göre Üzeyir Elazar (Eli-ezer) kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir, dolayısıyla Üzeyir ile Ezrâ aynı kişi değildir (*İf-hâmü'l-Yehûd*, s. 63). Çağdaş araştırmacılardan M. Sharon da benzer bir görüşe sahiptir. Sharon'a göre Üzeyir, İbrânîce "özer" (yardım edici) kelimesinin Arapçalaştırılmış biçimidir (*Encyclopaedia of the Qur'an*, IV, 39). Mekki b. Ebû Tâlib ise "Üzeyir" kelimesinin Arapça kökenden geldiğinde bütün nahivcilerin ittifak ettiğini belirtmektedir (İbnü'l-Cevzî, III, 423). Üzeyir'in kimliği ve üzeyir kelimesinin kökeni konusunda daha farklı görüşler ileri sürenler de vardır. Bu kelimeyi Finkel, *Mezmurlar'daki* (2/7) "aziz" kelimesine, Mejdî Bey eski Mısır tanrılarında Oziris ismine, Paul Casanova "azazel" kelimesine dayandırır (Jeffery, s. 214). Mejdî Bey'in görüşüne Zürkânî de katılır. Ona göre İsrâiloğulları, Mısır'da buldukları sırada Oziris'le ilgili inancı benimsemişlerdi (M. Abdülazîm ez-Zürkânî, II, 279). Newby ise Üzeyir'i Enoh'la (Uhnûh/İdrîs) ilişkilendirir (*A Concise Encyclopedia of Islam*, s. 209; ayrıca bk. İDRİS).

Üzeyir'in peygamber olup olmadığı konusunda İslâm âlimleri arasında farklı görüşler vardır. İbn Abbas, Üzeyir'in peygamber olup olmadığını bilmediğini söyler (İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 283). İbn Ebû Hâtim ondan Allah'ın peygamberi diye söz eder (*Tefsîr*, II, 502). İbn Kesîr, Üzeyir'in peygamberliğine dair görüşün İslâm âlimleri arasında yaygın olduğunu nakleder. Buna göre Üzeyir, Dâvûd ile Süleyman veya Zekeriyâ ile Yahyâ arasında yaşamıştır. İbn Asâkîr'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Üzeyir kader hakkında soru sorduğu için adı peygamberler listesinden silinmiştir (İbn Kesîr, II, 389-391). Bazı İslâm âlimleri Üzeyir'i (Ezrâ) Tevrat'ı tahrif etmekle de suçlamıştır (İbn Hazm, *el-Faşl*, I, 197; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 421).

Üzeyir'le ilgili temel problem Kur'an'da bildirildiği üzere (et-Tevbe 9/30) yahudilerin onu Allah'ın oğlu olarak kabul etmeleridir. İslâm âlimlerine göre Üzeyir kaybolan Tevrat'ı yeniden ortaya çıkardığı için yahudiler onu Allah'ın oğlu kabul etmişlerdir. İslâm kaynaklarında bununla ilgili iki rivayet vardır. Bir rivayete göre Üzeyir zamanında İsrâiloğulları Tevrat'ı terketmiş ve doğru yoldan sapmışlardı. Bunun üzerine Allah, Tevrat'ı ve tabutu (tâbût, ahid sandığı) ortadan kaldırdı ve hâfizelerindeki Tevrat'la ilgili bilgileri siler. İsrâiloğulları musibetler içinde sefih bir hayat sürmeye başladılar. Hikmet sahibi sâlih bir kimse olan Üzeyir, Tevrat'ı yeniden göndermesi için Allah'a dua eder. Bir gün gökten bir nur iner ve Üzeyir'in kalbine nüfuz eder; bu nur Tevrat'ın nurudur. Nurun Üzeyir'in kalbine girmesiyle Tevrat onun belleğinde canlanır. Üzeyir bunu halka açıklar ve Tevrat'ın kendilerine yeniden verildiğini müjdeliler, ardından Tevrat'ı onlara öğretir. Üzeyir'in ölümünden sonra tabut bulunur ve içinden çıkan Tevrat'la Üzeyir'in öğrettiği Tevrat karşılaştırılır. İki arasında uygunluğu görünce hayrete düşen İsrâiloğulları, "Üzeyir'e bu bilgi ancak Allah'ın oğlu olduğu için verilmiştir" derler (Ali b. Muhammed el-Hâzin, II, 351). Diğer rivayete göre Bâbil Kralı Buhtunnasr, İsrâiloğulları'nı savaşta yenip mâbedi tahrip etmiş ve Tevrat âlimlerini katletmişti. Üzeyir bu olay sırasında henüz küçük bir çocuktuktu. İsrâiloğulları sürgünden döndüklerinde aralarında Tevrat'ı bilen kimse kalmamıştı. Allah bir işaret olarak yüzyıl ölü bıraktığı Üzeyir'i yeniden diriltince elindeki tasla bir melek Üzeyir'in yanına gelmiş ve Üzeyir meleğin sunduğu tastaki suyu içince Tevrat bilgisine sahip olmuştur. Daha sonra Allah onu İsrâiloğulları'na gön-